

НЕОРДИНАРНА ВЕЛИЧНА І ТРАГІЧНА ПОСТАТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

С. М. Геник

*ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»;
76000, Івано-Франківськ, вул. Галицька, 2;
тел. + 380(342)776850; e-mail: stepan.genyk@ukr.net*

Представлено огляд літератури зі сторінок життя і творчості Олександра Довженка, його тріумфу і каскад трагедій та хресної дороги. Дано частковий аналіз розсекреченим документам спецслужб та його щоденникам. Акцентовано увагу на силу національної ідеї Олександра Довженка, вирізьблену у його творах, її історію і об'єднавчу суть, що давало і дає нам насагу для життя, боротьби і творення майбутнього.

Ключові слова: *Олександр Довженко, творчість, духовна біографія, світовий кінематограф, духовний і фізичний в'язень Москви.*

На переконання Олександра Довженка народ, що не знає своєї історії, є народом сліпців. Він намагався показати йому шлях до світла, до правди. Можливо, йому цього не дозволили зробити, але він прагнув істини. "Народ лише тоді досягає свого щастя, – писав Олександр Довженко наприкінці 1949 року, – коли свято зберігає звичаї старовини, свої прості характерні риси і свою незалежність".

Його біографія – усамітненість, духовне і майже фізичне ув'язнення в Москві протягом більше, ніж 20-ти років. Він перебував у "придворному полоні", болісно переживав заборону "писати і малювати" подовженківському.

О. Довженко перший звертає увагу на чисельність померлих від голоду в урожайний 1932-й рік українських селян – "6 мільйонів від голоду в 1932 році". Втрати України за роки війни становили від 13 до 15 мільйонів. Він згадав про півтора мільйона депортованих українців західних областей.

Його непокоїла проблема русифікації системи освіти, викладання в школах і вузах російською мовою, загрозлива демографічна ситуація в Україні. Він виступав проти Кременчуцького водосховища, при якому затопили 45 000 домів серця України.

Життя сосницького хлопчика і всесвітньо відомого кінорежисера бачиться доволі драматичним: передчасна смерть його одинадцяти братів та сестер, очікування вироку реввійськтрибуналу в грудні 1919 року,

переслідування органами ДПУ – НКВС, постійна загроза сталінської гільйотини, заборона твору "Україна в огні" і політична страта митця 30 січня 1944 року.

За життя його вихваляли і лаяли, підносили до зірок, увінчували лаврами і водночас безжально таврували, намагаючись позбавити національної гідності, занепастити нескорену душу і світлий розум різноманітними "ізмами", але він не піддавався, бо його живила пам'ять про чистоту і силу деснянських вод, про невичерпне джерело самобутньої культури поліського краю.

Сашко, Автопортрет

Олександр Довженко народився 29 серпня 1894 року на хуторі В'юнище на Чернігівщині сьомою дитиною в селянській родині козака Петра і дружини Одарки.

Чернігівщина – українська земля, окроплена кров'ю поліщуків, що боролися проти чужинців. Українці з розвиненим почуттям соціальної справедливості з неприхованим спротивом до внутрішнього і зовнішнього насильства, збереження людської гідності і самобутності, вразливість і поетичність душі, шанобливе ставлення до батьків і обрядовості. Ці якості прищеплювалися з покоління в покоління, формуючи образність мислення.

Мати О.П. Довженка –
Одарка Єрмолаївна
(1862-1948)

Одинадцять дітей з чотирнадцяти померли, не досягнувши життєвого розквіту. Висока смертність сільського населення засвідчує факт природнього відбору і брак медицини. При-

рода залишала фізично дужих для важкої і виснажливої праці, а інших наділяла вивершеною духовністю. До її числа і належав малий Сашко, хлопчик кволий, але охочий до знань і кмітливий.

Батьки були неписьменними, але мудрими від сповненого турботами життя і повсякденного спілкування з природою. У 1903 році Сашка відвели до чотирикласної парафіяльної школи. При поступленні директор оголосив результат "не развитой". А через рік він проникливо біля новорічної ялинки декламував вірші Т. Г. Шевченка "Думи мої", "Заповіт", а в 1907 році його вже зарахували до вищої початкової школи.

О.П.Довженко з батьком Петром
Семеновичем (1863-1943)

О.П.Довженко – студент
Глухівського учительського
інституту 1911-
1914 рр.

Не маючи шістнадцяти років, О. Довженко вступив до Глухівського учительського інституту. Тут він читав багато книжок українською мовою, якою заборонялося розмовляти. "З нас готували учителів-обрусителів краю. В Київській, Подільській і Волинській губерніях до нашої оплатні згодом додавалася якась надбавка, здається вісімнадцять карбованців на місяць, – за обрусіння краю", – наголошував він у "Автобіографії".

Учитель
О.П.Довженко
Житомирське вище
початкове училище
1914-1917 рр.

У 1914 році О. Довженко завершив навчання із зобов'язанням відпрацювати чотири роки або ж повернути до казни 350 карбованців за навчання в інституті. Зразу його двічі обстежує Житомирське повітове воєнне управління і визнає непридатним до військової служби. Так О. Т. Довженко уникає солдатських окопів і кривавої бійні. Його призначають вчителем 2-го Житомирського змішаного початкового училища.

У 1917 році Олександр одружився з учителькою цього училища В. С. Криловою. У цьому ж році він переніс складну і невдалу операцію і, працюючи в Житомирі, поступає на економічний факультет Київського комерційного інституту, а в 1918 році в Академію художества, але жодного з них так і не закінчив.

Наприкінці 1917 – на початку 1918 років О. Довженко належав до куреня чорних гайдамаків, які штурмували "Арсенал". Надзвичайна комісія м. Житомира заслухала на своєму засіданні справу №112 зі звинуваченням в контрреволюції О. Довженка. 27 грудня 1919

року комісія визнала його "ворогом робітничо-селянського уряду та присудила ув'язнення в контрреволюційний табір до закінчення громадянської війни". Тривожні дні пережив тоді Олександр, які позначилися на його здоров'ї. Тоді кожного затриманого більшовики безжалісно розстрілювали, а О. Довженка перевели в Харків.

Звільненню від пазурів харківських чекістів О. Довженко зобов'язаний В. Блакитному, котрий набирав до газети "Вісті" фахівців. Олександра Довженка звільнили і він записався до партії боротьбистів. У жовтні 1920 року його відрядили до Житомира завідувати партійною школою. Тут він попав у полон до польської армії, був засуджений до розстрілу, звільнений червоноармійським загоном і за час окупації Києва поляками - наприкінці травня - на початку червня 1920 року залишався в Київському підпіллі.

З червня по вересень 1920 року Олександр Довженко на посаді секретаря відділу народної освіти, далі відряджений до Харкова в розпорядження наркома закордонних справ УРСР. У 1921 році його призначають завідувачим загального відділу повноваженого представника у Польщі, а з 6 лютого 1922 року – він у розпорядженні уповноваженого

уряду УРСР в Німеччині О. Я. Шумського. У липні 1922 року офіційно завершилася дипломатична діяльність О. Довженка і він до 30 вересня 1923 року вчився малярства в Берліні у професора Еккеля.

В Україну Олександр повернувся художником, виключений з лав КП(б)У, оскільки не подав документи на чистку. Влаштувався на роботу художника-ілюстратора в харківській газеті "Вісті ВУЦВК".

У 1926 році на запрошення Ю. Яновського О. Довженко переїздить в Одесу. Тоді художній відділ кіностудії очолював Ю. Яновський. Історія Довженка – режисера в Одеській кіностудії розпочалася з картини "Сумка дипкур'єра". Після цього через рік він знімає фільм "Звенигора". Це фільм про благородну і вікову боротьбу українського народу за красу людського життя – фільм про безсмертя народу, який одержав широке схвалення в Києві, Москві і закордоном. Партійна верхівка і КГБ віднесли до фільму стримано.

КГБ дуже ретельно слідкувало за всіма кінорежисерами-українцями і будь-які негаразди доносило начальству. Режисеросіяни не підтримували ідею поширення українських фільмів на селі, не хотіли визнавати досягнення української культури.

У 1928 році О. П. Довженко зняв фільм "Арсенал". Він демонструвався учасникам пленуму ЦК ВКП(б), на якій був присутній Сталін. Фільм прийнятий і схвалений партією, але для автора результати його були тяжкими. Його не прийняла письменницька громадськість. Майстер зняв трагедію України, яка полягала в братовбивчій війні українців, які "билися за свою Україну", про що добре знав режисер.

Навесні 1928 року Олександр занедужав, боявся різних звуків і різних дотиків "плакав від болю". Він не вживав спиртного, але дуже багато палив, що не сприяло зміцненню його хворобливого серця. Через нервові і фізичне виснаження Олександр Петрович доволі часто страждав від нападу грудної жаби і гіпертонічної хвороби.

З середини 1930-х років за Довженком неусипно спостерігалися "сексоти", доповідаючи в ДПУ-НКВС про його націоналістичні висловлювання. Режисера попереджав М. Бажан, радив друзі бути уважним і обережним у спілкуванні з людьми. Він був занепокоєний арештами в Україні. Восени 1938 року на О. Довженка було вчинено замах, сталася аварія з автомобілем, на якому їхав режисер. Виявилося, що механізм рульового управління був майстерно підточений. Після цього замаху Олександр Довженко перебував у стані глибокої депресії.

У 1929 році Олександр Довженко взявся за постановку фільму "Земля", за власним сценарієм. Йому хотілося показати долю українського хлібороба "на нашому соціальному розвороті подій", тобто в роки суцільної колективізації. В цей час у сім разів зменшилось поголів'я ху-

доби. Бідних і приречених українських селян кидали в товарні вагони і десятками тисяч вивозили до Сибіру. Лише в свердловських спецпоселеннях опинилося понад тридцять тисяч так званих куркулів з України, а всього депортували понад двісті тисяч селянських господарств, а ті, що залишилися були приречені на голодну смерть /Центральний Державний архів вищих органів влади України / ЦДАВО України. – Ф.1238. – Оп.1. – Спр.169. – Арк.405–415/.

У березні-квітні 1930 року відбувся перегляд фільму "Земля" в Києві, Харкові та Москві. Літературна громадськість, переглянувши картину, відреагувала, загалом, позитивно, проте 4 квітня в газеті "Известия" з'явився фалейтон Дем'яна Бедного "Філософи". Кремлівські реалісти вирішили взяти в шори і випрямити не дуже гнучкого і оригінального режисера.

Дем'ян Бедний одержував величезні гонорари. В 1932 році лише одне видавництво виплатило йому тридцять одну тисячу карбованців за його твори. Це була не літературна критика, а відверта образа, цинічна і зухвала, яка виходила за межі особистості Олександра Довженка, тому що цілила в душу українського народу.

Олександр Довженко прийняв фалейтон Д. Бедного дуже боляче. "Я буквально посивів і постарів за кілька днів. Це була справжня психічна травма. Спочатку я хотів умерти. Але через кілька днів мені довелося стати у почесній варті в крематорії біля труни В. Маяковського, з яким я був завжди в дуже добрих відносинах. Попереду мене на варті стояв Бедний. Я дивився на його лисніючу голову і пристрасно думав – умри! Та він був невразливий".

Вихід "Землі" на екрани супроводжувався критикою і частково приземлив режисера, що завдало болю і без того його хворобливому та виснаженому серцю.

О. Довженко задумав фільм – оптимістичну трагедію будівництва

нового життя, яке вимагало жертв, а вони були, особливо на Дніпропетровщині, де упродовж 1932 року масово помирили від голоду сотні тисяч українських селян. Фільм було завершено весною 1932 року і назвав його Довженко "Іван". У листопаді-грудні 1932 року, коли в українських селах лютував голодомор, а кремлівські демони вигадували все нові і нові засоби масового терору, довженкового "Івана" демонстрували в Москві.

Газета "Комуніст" заявила про "величезні ідейні зриви" Довженка, що його герой "без класового лиця", без "класової позиції". В цей період

українська інтелігенція зазнала комбінованого нищівного удару, внаслідок якого виявились переповненими літературно-мистецькі та управлінські кадри. У роки голодомору, щоб унеможливити організований спротив селян, комуністичний режим вдався до масового терору проти інтелігенції. Повністю був репресований наркомат освіти. Страшна і підступна, цинічна і безжалісна гільйотина сталінського терору в Україні до смерті налякала О. Довженка, особливо після чергового процесу – "Української військової організації".

На лаву "приречених" посадили 148 чоловік, серед яких були друзі і знайомі Олександра Петровича. Це змусило Довженка податися до Москви і звернутись до Сталіна з листом-проханням про захист. Від розстрілу режисера врятували М. Шолохов і О. Фадєєв, які інколи зверталися з подвійними проханнями до кремлівського вампіра, якому подобалося слухати їхні уклінні прохання, навіть іноді виконувати їхні прохання, забираючи частку душі кожного з прохачів.

О.П.Довженко з родиною сестри
П.П.Довженко-Дудко. Київ. 1956 р.

Оточений з усіх боків, балансує на межі арешту і самогубства, О.Довженко "здався" в полон тиранові. Письменник зберіг в такий спосіб фізичне життя, натомість став його слугою, але не віддав на потоку саму душу. В "Автобіографії" він писав: "Я найглибшим чином переконаний, що товариш Сталін врятував мені життя, якби я не звернувся до нього вчасно, я, безумовно, загинув би як художник і громадянин. Мене би вже не було".

Коли в Україні безупинно дзвеніла гільйотина сталінського терору і масово гинули від голодомору мільйони українських селян, О. Довженко не виявляв політичної активності, але почав працювати в Мосфільмі і разом з О.Фадєєвим поїхав на Далекий Схід, зупинившись аж на Сахаліні. Одночасно готував фільм про радянський патріотизм під назвою "Аерград". Фільм владі сподобався і Сталін замовив Довженкові фільм про Щорса. А серце нагадувало про себе нестерпним болем, непокоїла гіпертонія.

Роки "Великого терору" (1936–1939) стали випробуванням для самого Довженка. Суспільство наче розкололось на дві частини – "ворогів народу" та потенційних ворогів, що в людських душах вселяли страх, відчуття переслідування, підозру і апатію. У суспільстві рясним цвітом забували зрадництво, підступництво, хвороблива зухвалість, цинізм і догматизм чиновників, що разом з іншими факторами призвело до ганебного та аморального і небувалоого за масштабами соціального самознищення, коли брат писав донос на брата, син – на батька, сусід – на сусіда, чоловік – на дружину, солдат – на генерала, студент – на професора. Чортополох людської підлості обплутав тоді все суспільство. Деспотична влада вимагала від творчих і обдарованих особистостей поклоніння.

На зйомках. Початок
1950-х рр..

Творення "Щорса", яке супроводжувалося тривалими переривами через хворобу режисера, виявилось для нього єдиним політичним сховищем і душевним притулком у пекельну годину лихоліття масових сталінських репресій.

Саме тоді він зізнався, що робота виснажила організм і забрала чимало сил. Хворобливий стан здоров'я в 1941 році не дозволив піти йому на фронт, але він був готовий взяти кінокамеру, щоб знімати саму війну. У вересні 1941 року О. Довженко переніс тяжкий серцевий напад і нерухомість лівої руки і плеча.

У доповідній спецслужби, яка знаходилася у формулярі "Запорожець" в грудні 1943 року знаходилося, що Довженко не завжди схвально висловлюється про Сталіна, налічує 10 мільйонів полеглих і 6-8 мільйонів полонених, а також декілька мільйонів тих, хто "вільно" і "невільно" залишив Україну, особливо інтелігенції, яка "зазнала російської чистки".

Олександр Довженко, побачивши жахливу руїну в Україні, розграбовані музеї, сплюндровані пам'ятники архітектури, вивезені архіви і бібліотеки, брутальне ставлення військово-каральних органів "визволителів" до необстріляних хлопців, яких кидали в пекло війни, розправа над дівчатами, що опинилися в окупації, написав сценарій для фільму "Україна в огні".

Твір не сподобався Сталіну за змістом і духом. "Громадська" стра-та настала 30 січня 1944 року. Твір названо ревізією ленінізму, вилазкою проти партії, проти радянської влади, проти колгоспного селянства, проти національної політики, де немає жодного позитивного героя. Діафему підхопила вся "творча інтелігенція". Два з половиною місяці духовно-психологічних поневірянь виснажили його нервову систему, вислуховуючи на різних зборах суд над собою тільки за те, що любов до українського народу є націоналізмом.

ЦК ВКП(б) ухвалив постанову про звільнення кінорежисера з усіх його посад, навіть, як члена редакції журналу "Україна". Духовна і моральна травма, яку завдали художнику, переслідувала його впродовж всього життя, нагадуючи нестерпним болем. Він вважав себе "зневаженим убогими властями і друзями при владі України" і сердитим на самого себе "в тому, що змовчав перед Сталіним про їхню нечесність". Йому виповнилося 50 років, двадцять років він працював і жив у кінематографії, чесно виконував соціально-ідеологічні замовлення, творив

мистецькі шедеври в кіно, був справді стилістом і новатором, а прозрів лише в роки війни від глибокого внутрішнього шоку, завданого жакливою руїною його рідної України.

Художник соромився самого себе від спогадів кремлівської аудієнції, від усвідомлення обставин заборони, злорадства "творчої інтелігенції", яка під тиском Москви влаштувала "чистилище". Організатори закритої розправи з бунтівним митцем розраховували на його самогубство.

Повоєнні творчі плани завершилися серцевим припадком, лікарі підозрювали "крововилив у мозок". До фізичного болю в серці він звичаївся, а до душевного не міг звикнути. Працюючи над картиною "Життя в цвіту", одержував "місячну плату по третьому розряду", яка два рази щомісячно "пригноблює мою свідомість", хоч належав до найкращих кінорежисерів світу.

Таке цілеспрямоване знущання приводило до затягування роботи над фільмом через хворобу та фізичну кволість. Небезпечна серія серцевих нападів, яка переслідувала Олександра упродовж повоєнних літ, змусила в лютому 1948 року лягти на лікування. У листі до своєї дружини Ю. І. Солнцевої 17 лютого 1948 року він зізнався, що його головна хвороба – душевна виснаженість і перевтома. Довготривале обговорення його кольорового сценарію фільму "Мічурін", принизливі зауваження, доповнення, скорочення, які виголошувались в ультимативному стилі шматували його хворе серце. "Я знемагав від приступів стенокардії і тупого бюрократизму.

Режисер Довженко шаленів від гніву і обурення, що "наступив на горлянку і задушив мої плани, всі мрії про п'єси, про мій рідний край, про Дніпро", відхилив на невизначеність плідну роботу над реалізацією інших творчих задумів. Його не випускали з цензури, нагадували щоразу про тяжкий хрест спокути за "відступництво".

Перебуваючи на лікуванні О. Довженко редагував сценарії, скорочував і доповнював, наче садовод біля яблунь, а художня рада вимагала все нових доповнень. Треба показати роль і місце Мічуріна в управлінні розвитком рослин та спроможність дати надлишок продуктів, не показувати особисте життя Мічуріна, бо в особистому приватному житті в нього багато жорстокого, гидкого і дурного.

А в "Щоденнику" О. Довженко розмірковував над проблемами людської ненависті, жадності, жорстокості, кар'єризму, від яких "зламало душу мою за те, що насмілювався сказати правду про трагедію українського народу в роки війни".

Упродовж 1951–1953 років О. Довженкові не дозволили випустити на екран жодного кінофільму, незважаючи на те, що він плідно і виснажливо працював над картинами, особливо про війну, про Україну. Він зліг і прохворів майже чотири місяці, бо тривалий час перебував у районі Каховки, де споруджували водоканал і водополивну систему. Зне-

магав від фізичної і психоенергетичної виснаженості. Думки про скорботне існування українського люду ніколи не полишали митця, непокоїла і душевна рана звинувачення у відступництві за любов до рідної землі, до батька, до знедоленої України. Олександр Довженко страждав не від анафеми вождя, а від приниження, від усвідомлення найцинічнішого вироку для митця – повільної творчої смерті.

Робота над сценарієм «Поема про море». Каховка, початок 1950-х рр.

Зламати нескорений дух і національну гідність О. Довженка виявилось не під силу майстрам політичної інквізиції. Його не поставили на коліна, бо митець весь час звертався до самого себе, до власної совісті, зобов'язуючись писати лише правду, цуратися брехні. Упродовж тринадцяти років, починаючи від сталінського гніву і до раптової смер-

ті, О. Довженко працював над літературними сценаріями основних кінофільмів, яким не судилося бути екранізованими за життя художника: "Поема про море", "Золоті ворота", "Зачарована Десна", "Потомки запорожців", "Тарас Бульба", "Повість полум'яних літ". Вони були різні за тематикою і змістом, рівнем готовності, але всі торкалися української землі.

Над ними митець працював у скрутний для нього період. "Наближається голод. Вимре не один десяток мільйонів людей, – занотував 30 жовтня 1946 року Олександр Довженко. – Значна половина мого нещасного народу на багатій нещасливій землі. А решта плазуватиме в жебрацтві. "І нігде, ні в книзі, ні в газеті, ні одного рядка не те, що крику, чи прокляття, чи жалю, а навіть передсмертного зітхання". Не міг залишитися байдужим, зафіксував для історії факт чергового радянського голодомору.

О.П.Довженко, 1956 р.

"Повість полум'яних літ" на сценарній студії "Мосфільму" викликала в присутніх неоднозначне враження – переляк, ненависть, розчарування, співчуття, захоплення. Його душу вразило усвідомлення "п'ятнадцять мільйонів смертей його нещасного вимученого народу". "Що повість полум'яних літ?". Хіба таку писати повість про смертельну рану народу? Трагедію треба писати, новий Апокаліпсис, нове "Дантове пекло", – писав він у "Щоденнику". – І не чорнилом у Москві, а кров'ю і сльозами, мандруючи по Україні, в убогих хатах під

вікнами сиріт, у пустках і на пожарищах Матері вдовиці".

Знемагаючи від гіпертонії, коли кров'яний тиск сягав 200, Довженко марив уві сні Дніпром, звертаючись до всіх: "Гляньте пропливаєм святі місця". Десна і Дніпро для художника з особливим світосприйняттям не вода, джерело наснаги, а життєдайна сила, яка жила і годувала працьовитий і волелюбний її народ.

О.П.Довженко, 1930р.

Одразу по війні, коли голод і холод спустошував українське село, Олександр Довженко підсумовує наслідки соціально-економічних експериментів над селянами України.

"Загинув патріархальний устрій одноосібництва, – занотував у "Щоденнику" – і разом з цим щезла з життя безповоротна краса побуту, повір'я, одежі, тихої лагідної поміркованості". У колгоспах він не помітив "жодного веселого обличчя, не чув пісень". У "Поемі про море" О. Довженко підсумовує, що спорудження цілого каскаду гідроелектростанцій, водосховищ, каналів по Дніпру обернулося для України соціально-економічною катастрофою, яка мала видимі і невидимі наслідки. Він показав жахливу драму затоплення Великого Лугу, більше 45 тисяч домів серця України, вирубки понад 10 тисяч кубометрів кращого соснового лісу. Під водою опинилися цілі села, райони, скіфські могили – минуле і сучасне України.

О.П.Довженко на дачі у Перedelкіно під Москвою. Середина 1950-х рр.

Фізична недуга, яка переслідувала режисера, поновлювалася нестерпними душевними стражданнями. Немає більшої кари для митця світового рівня, ніж навмисна ізоляція його творчості, постійне нагадування про його політичну непевність, втручання цензорів в особисте і творче життя художника, редагування червоними фарбами його шедеврів.

"Доброзичливці" йому дорікали: "Ти вождю пожалів десять метрів плівки. Ти жодного епізоду в картинах йому не зробив. Ти пожалів! Не хотів зобразити вождя! Гордість тебе зайла, от і загибай тепер. Але суд над ним вигадав "огидне і мерзотне" дійство середньовічної доби і спонукав до сумних філософських роздумів. Його непокоїла думка, що в коридорах влади міститься "моральна неприпустима гидота". А вона одурена пропагандою думати не вміла. Хитрість, підкуп, спритність розставляли пастки на людей, наче на звірів, спосіб скористатися з їхньої заляканості, розгубленості і слабкості – тільки такі ігри знали професійні людолови. Тому вони ходили гордо, засекаючи мовчали і дивились на інших зневажливо. Але самі вони були нещасливими карликами, що мали нечисте сумління і скалічені поняття.

"Часом мені хочеться вмрети, так я змучився і втопивсь од немилосердя і страшної жорстокості". Все частіше з'являються песимістичні нотки, скарги на стан здоров'я: "Труд мій гине марно", "болить аорта, гіпертонія", "з такими болями в грудях жити довго, очевидно, не можна", "серце болить нещадно". Туга за Україною, заборона жити і працювати на Батьківщині виснажували серце і душу художника, котрий зне-

магав від справжньої творчої роботи. Відвернулися і його колишні друзі, активізували "підривну діяльність" земляки недруги.

Довженка непокоїла проблема русифікації системи освіти, викладання в школах і вузах російською мовою, загрозлива демографічна ситуація в Україні.

Пам'ятник О.П.Довженку.
м.Сосниця Чернігівської
обл.

Українського генія світового кінематографа запросили відвідати Париж і О. Довженко з радістю погодився наприкінці листопада відвідати Францію. Але повернувшись з підмосковної дачі 25 листопада 1956 року Олександр Петрович помер. Його поховали на Новодівичому кладовищі.

Залишилося невиконаним прохання О. Довженка, яке він записав задовго до смерті у хвилину розпачу і гніву в "Щоденнику" 5 листопада 1945 року: "Перед смертю я попрошу – аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі". Він помирав і сподівався, що рідна земля "хоч мертвого", але прийме до себе. Проте великого кінорежисера залишили в Москві.

Олександр Довженко прожив коротке і сповнене трагізму життя "у придворному полоні". У його "Щоденнику" відчутно душевний смуток і невимовний біль, але й неабияка сила волі та нескореність.

Постать Олександра Довженка складна і трагічна. Його життя – приклад наслідування безкомпромісним ідеалам мистецтва, попри голод, холод, війну і жорстоко ідеологічну диктатуру, всередині якої змушений був існувати.

Він залишався високим і прямим. Його гідність і естетизм не дозволяли йому горбитися. Після вироку в Кремлі О. Довженко знищив три записні книжки. Більшовицьку місію він бачив на власні очі. Ленінські лукаві підступи проти України знав і переживав у своєму стилі.

О. Довженко мав дивовижний дар правдивості. Це кара Бога в епоху брехні. Він розумів: "Є дві правди. – Одна дійсна реальна правда. Друга – вигадана, не існуюча, така, якою хочуть її бачити. Вона вважається за дійсну, а дійсна – за ворожий наклеп. Він був не хитрий і його було здалеку видно. І був невимовно упертий у своїй любові. Йому ніколи не вірили секретні служби і влада. "Україна в огні" – це правда. Правда замкнена моя правда про народ і його лихо. Хай вона забороняється, Бог з ними, вона написана". Він багато нас навчив і ще може багато навчити. "Нехай цей твір буде мов та рясна яблуня, з якої кожен може струсити по мірі своїх сил".

Сосницький літературно-меморіальний музей
О.П.Довженка. Рідна хата.

Встановлено, що доноси на О. Довженка писав Юрій Смолич, який записував усі його розмови на магнітофон. Постійним інформатором була навіть дружина Юлія Солнцева (псевдо "Юлька"), з якою Довженко прожив разом 28 років, щоправда, їхній шлюб зареєстрований лише за чотири роки до смерті митця.

У досьє КГБ під назвою "Запорожець" письменник Микола Шудря описує, що "Юлька" доносила в КГБ все, аж до деталей особистого життя митця, як, приміром: "В сні він часто розмовляє по-українськи". Солнцева передавала спецслужбі навіть фронтові листи Довженка.

Солнцева Юля – це набуте прізвище, справжнє Юлія Кірова. За свідченням генерала КГБ Карабаїнова в КГБ Юлію вважали не простим агентом, а з особливими повноваженнями, тому що вона ще й була коханкою Лаврентія Берії. Директор музею О. Довженка Дерев'янка Т. стверджувала, що Ю. Солнцева отримувала від Берії білі троянди. У довідках спецслужб про неї писали: "Умная, волевая, мстительная, пользуется большим успехом у мужчин".

Друзі Довженка вважали, що Солнцева краде його в української культури. Юрій Яновський про життя Довженка казав: "Проклята Юлька розриває його на два шляхи – український і російський".

Улюблений Довженків актор Петро Масоха розповідав кінознавцеві С. Тримбачу: "Солнцева розсварила Олександра Петровича з усіма. Українців Солнцева недолюблювала, особливо письменників, і вважала, що вони заражають її чоловіка вірусом націоналізму... Як виявилось з часом, вона ненавиділа нас, я б сказав, великодержавною ненавистю російської шовіністки".

П'ята частина Довженкових "щоденників" (записи 50-их років) не була опублікована. "Те, що ми маємо у друкованому вигляді, – це не всі щоденники, – розповідав довженкознавець С. Тримбач. – Надруковане – це те, що було відфільтроване вдовою Довженка Солнцевою, яка пережила Довженка на 33 роки і без відома якої фактично не з'являлося на світ виключно зі щоденниками. Тому те, що тепер знаємо, – це варіант, так би мовити, Солнцевої. Невідомо, чи вона там щось не знищила і не скоротила".

Матеріали і документи ГПУ, НКВД, ЦК ВКП(б), таємниці особистого архіву, що знаходяться в архівному фонді Росії, державному архіві літератури та мистецтва в Москві, котрі залишаються недоступні для дослідження, позаяк була така воля Ю. І. Солнцевої.

Олександр Довженко, як ніхто інший з українських митців, вирізьбив у своїх творах силу національної ідеї, її історію, її об'єднавчу суть.

Від самого початку творчості тема роду в нього була чи не основною. Закоханий в Україну, її людей, він прагнув у своїх творах показати

духовну красу українця, українки, бажав їм кращої долі. Родина, рід, Україна – ключ до розуміння і поцінування О. Довженка.

У Довженковій великій душі промовляв «голос століть». «Я не хочу жити краще свого народу. Я не можу і не хочу жити й бачити нищення, конання мого народу. Я хочу розділити його долю цілком, ущерть і без оглядки». (Зі «Щоденника» О. П. Довженка).

Його конкретні величні справи маємо доносити до покоління сучасного і прийдешнього, щоб наша пам'ять не згасала і довженківський сад бував у наших душах.

Література

1. Безручко О. В. Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб. – К.: Сучасний письменник. – 2008. – 232 с.
2. Білокінь С. І. Архівний сюрприз: Про особисту справу Олександра Довженко / С. І. Білокінь // Молода гвардія. – 1974. – 13 листопада.
3. Гребньова В. Катарсис: Олександр Довженко і тоталітаризм / В. Гребньова // Кіровоград. – 1997. – 119 с.
4. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник (1941–1956) / О. Довженко // К.:1995. – 338 с.
5. Жежера В. «Живу в Москві, зневажений убогими властями». – Країна. – 2011. – №99. – 2 грудня.
6. Корогодський Р. Вісімнадцять листів про кохання (Олександр Довженко – Олені Черновій) / Р. Корогодський // Культура і життя. – 1996. – 27 листопада.
7. Корогодський Р. Довженко в полоні. Розвідки та есеї про майстра / Р. Корогодський // К.: 2000. – 638 с.
8. Корогодський Р. Довженко Олександр. Господи пошли мені сили. Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / Р. Корогодський // К.: 1994. – 298 с.
9. Косничук Э. Юлька и её запорожец // Аспекти. – 2000. – 1 ноября.
10. Куценко М. В. Сторінки життя і творчості О. П. Довженка / М. В. Куценко // К.: 1979. – 77 с.
11. Лазаренко В. Олександр Довженко: версія вбивства і невідомі листи. – Київ. – 1999. – №3–4. – С.129–130.
12. Марочко В. Історичний портрет Олександра Довженка / В. Марочко // К.:Видав. «Києво-Могилянська академія», 2006. – 285 с.
13. Марочко В. І. Голод на Україні (1931–1933 рр.) причини та наслідки / В. І. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. –1991. – Випуск 1. – С. 60.
14. Матвієнко С. У пошуках утраченого часу / С. Матвієнко // Критика, 2002. – №56. – С. 72.
15. Микитенко О. Слідами фальшивої мельпомени, або Йогансен, Слісаренко, Довженко і я / О. Микитенко // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – №123. – С. 112.

16. Осипова В. «Твоя навеки Варвара Довженко...» Первая любовь творца «Зачарованої Десни» / В. Осипова // День. – 2003. – 25 апреля.
17. Парипа О., Парипа П. «Запорожець» і «Юлька». – В кн. Великі Українці без масок. – Івано-Франківськ.: Видав.: Місто НВ. – 2017. – С. 217–218.
18. Попик В. Під софітами секретами служб / В. Попик // З архіву ВУЧК – ГПУ–НКВД–КГБ: К.:1995. – №1/2. – С. 272.
19. Проць Я. Хресна дорога Олександра Довженка. – Українське слово. – 1995. – №38. – С. 6–7, 12.
20. Сверстюк Є. Розіп'ятий праворуч (про Олександра Довженка). – Сучасність. – 1995. – №10. – С. 112.
21. Сверстюк Є. Світлі голоси життя. Олександр Довженко... Розіп'ятий праворуч. – ТОВ. К.: Видав. «КЛЮ». – 2014. – С. 247–272.
22. Сверстюк Є. Я начал молиться Богу. Из духовной биографии Олександра Довженка. – Независимость. – 1999. – 15 апреля. – С. 4–5.
23. Степанишин Б. Тріумф і каскад трагедій: до 100-річчя з дня народження Олександра Довженка. – Культура і життя. – 1994. – 13 серпня. – С. 3–5.
24. Степовой О. Чи перепоховують у рідну землю Олександра Довженка. – Українська газета плюс. – 2008. – 14–20 лютого. – С. 11.
25. Сюдюков І. «Історія – паспорт на загибель», або Орфей у пеклі / І. Сюдюков // День. – 2002. – 26 січня. – С. 9.
26. Сюдюков І. У зашмурку: Олександр Довженко та Микита Хрущов: ілюзія та драма непорозуміння // День. – 2010. – 18–19 червня. – С. 11.
27. Топачевський А. Проста таємниця Олександра Довженка // Літературна Україна. – 2014. – №46. – С. 12.
28. Тримбач С. Що убиває поета: Олександр Довженко. – Дзеркало тижня. – 2003. – 22 листопада. – С.1, 12.
29. Хм Л., О. Довженко: «Я України син. Нащо одняли у мене матір?» – Свобода (США). – 2009. – №33. – 14 серпня.
30. Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов // К.:1997. – С. 501–503.
31. Шевченко Т. Геній з хати-мазанки. – Експрес. – 2004. – 3–5 вересня.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2018 р.

Рекомендовано до друку д.т.н., професором Мойсишиним В.М.

OLEXANDER DOVZHENKO – EXTRAORDINARY NOBLE AND TRAGIC FIGURE

S.M.Henyk

*Ivano-Frankivsk National Medical University;
76000 Ivano-Frankivsk, Halytskast., 2*

Literature's review of life and work of Olexander Dovzhenko, his triumph, cascade of tragedies and crossroad are presented. Partial analysis of special service's declassified documents and his diaries is given.

It is emphasised that in his work Olexander Dovzhenko outlined the power of national idea, it's history and unifying tendency, that inspired us and give us power to struggle and create future.

Key words:*Olexander Dovzhenko, work, spiritual biography, word cinematograph, spiritual and physical prisoner of Moscow.*